

JAN HAUKE

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

EMILIA BOGACKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

ANNA TOBOLSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

JUSTYNA WELTROWSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Studenci wielkopolskich uczelni publicznych i niepublicznych wobec wyzwań kształcenia zdalnego podczas pandemii COVID-19

Students of public and private universities in Wielkopolska region (Poland) facing the challenges of remote education during the COVID-19 pandemic

Streszczenie: Celem przedstawianego opracowania jest analiza zróżnicowania postaw społecznych studentów w czasie pandemii wobec zmian funkcjonowania uczelni oraz sposobów prowadzenia zajęć dydaktycznych. W połowie marca 2020 roku, po zawieszeniu zajęć na uczelniach, społeczność akademicka stanęła przed dylematem wyboru nowych możliwości kontynuowania kształcenia i wyboru najbardziej odpowiednich jego form. Pomimo udostępnienia przez uczelnie platform e-learningowych można było zaobserwować zróżnicowany stopień ich wykorzystania, zarówno przez studentów, jak i nauczycieli akademickich. W przypadku studentów duża ich część dość szybko zaakceptowała nowe formy zdalnej realizacji zajęć dydaktycznych, ale też część z nich z różnych względów nie podjęła aktywności w tym zakresie. Głównie ujawniły się problemy związane z możliwościami technicznymi i organizacyjnymi korzystania z nowych narzędzi cyfrowych. W związku z nową sytuacją ważne z punktu widzenia podstawowych celów szkolnictwa wyższego stało się rozpoznanie zróżnicowania postaw studentów wobec nowych warunków studiowania, a w szczególności: ustalenie zakresu wiedzy studentów na temat nowych narzędzi dydaktycznych, ustalenie podstawowych barier uniemożliwiających studentom podjęcie zajęć dydaktycznych w nowych formach e-learningowych, poznanie oceny studentów oferowanych i zastosowanych form nauczania zdalnego oraz organizacji i sposobów realizacji zajęć zdalnych. W opracowaniu podjęto próbę odpowiedzi na postawione pytania badawcze w oparciu o badania ankietowe, przeprowadzone w pierwszym kwartale 2021 roku, na próbie ponad 3 tys. studentów z uczelni zlokalizowanych w województwie wielkopolskim.

Abstract: The aim of the presented study is to analyse the diversity of social attitudes of students during the pandemic towards changes in the functioning of universities and teaching methods. In mid-March 2020, after the suspension of classes at universities, the academic community faced the dilemma of choosing new options for continuing education and choosing the most appropriate forms. Despite the availability of e-learning platforms by universities, it was possible to observe a varied degree of their use, both by students and academic teachers. In the case of students, a large part quite quickly accepted new forms of remote teaching, but also some of them, for various reasons, did not undertake any activity in this area. The main problems that emerged were related to the technical and organisational possibilities of using the new tools for continuing

education. Due to the new situation, it becomes important from the point of view of the basic goals of higher education to recognise the diversity of students' attitudes towards new study conditions, in particular: determining the scope of students' knowledge about new didactic tools, establishing basic barriers preventing students from taking up classes in new forms of e-learning, learning about the students' assessment of the offered and used forms of distance learning, learning about the students' assessment of the organisation and ways of implementing remote classes. The study attempts to answer the research questions based on the survey conducted in the first quarter of 2021, on a sample of over 3,000 students from universities located in the Wielkopolska region in Poland.

Słowa kluczowe: nauczanie zdalne; pandemia COVID-19; postawy studentów; uczelnie publiczne i niepubliczne, województwo wielkopolskie

Keywords: COVID-19 pandemic; distance learning; public and private universities; student attitudes; Wielkopolska region

Otrzymano: 3 listopada 2021

Received: 3 November 2021

Zaakceptowano: 30 listopada 2021

Accepted: 30 November 2021

Sugerowana cytacja:

Hauke, J., Bogacka, E., Tobolska, A., Weltrowska, J. (2021). Studenci wielkopolskich uczelni publicznych i niepublicznych wobec wyzwań kształcenia zdalnego podczas pandemii COVID-19. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 35(4), 205–226. doi: <https://doi.org/10.24917/20801653.354.13>

WSTĘP

Pandemia COVID-19 w różnym stopniu wpłynęła na codzienne życie wszystkich ludzi, a jedną ze sfer silnie dotkniętych skutkami zaistniałej sytuacji jest edukacja. W wyniku wprowadzonych obostrzeń w kontaktach społecznych doszło do nieoczekiwanych zmian w funkcjonowaniu placówek edukacyjnych, przede wszystkim na skutek przeniesienia większości zajęć poza mury szkół i uczelni oraz przejścia na formy e-learningowe. 12 marca 2020 roku, a więc dwa tygodnie po rozpoczęciu semestru letniego roku akademickiego 2019/2020, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego ogłosiło zawieszenie zajęć dydaktycznych na uczelniach wyższych do 25 marca. Decyzja była podyktowana koniecznością zapobiegania rozprzestrzenianiu się choroby wywołanej koronawirusem SARS-CoV-2. W kolejnych tygodniach pojawiały się rozporządzenia przedłużające okres zawieszenia zajęć stacjonarnych i dopiero w maju zezwolono na prowadzenie części zajęć stacjonarnie. W tym okresie rektorzy poszczególnych uczelni wydawali szczegółowe zarządzenia dotyczące modyfikacji procesu kształcenia w różnych aspektach – od sposobu prowadzenia zajęć zdalnych, poprzez przeprowadzanie zaliczeń i egzaminów, w tym także egzaminów dyplomowych, włącznie z przedłużeniem trwania sesji egzaminacyjnych, bądź opóźnieniem rozpoczęcia nowego roku akademickiego, po sposoby kontaktu z dziekanatami i administracją uczelni. Tak więc pandemia COVID-19 przemodelowała funkcjonowanie oraz organizację prawie wszystkich instytucji związanych z kształceniem i szkolnictwem wyższym, tym samym rzutując na codzienne życie większości studentów i ich rodzin.

CEL I ZAKRES PRACY. UZASADNIENIE WYBORU

Głównym celem artykułu jest analiza zróżnicowania postaw społecznych studentów w czasie pandemii wobec zmian funkcjonowania uczelni oraz sposobów nauczania.

W połowie marca 2020 roku, po zawieszeniu zajęć na uczelniach, społeczność akademicka stanęła przed dylematem wyboru nowych możliwości kontynuowania kształcenia i wyboru najbardziej odpowiednich jego form. Pomimo udostępnienia przez uczelnie platform e-learningowych można było zaobserwować zróżnicowany stopień ich wykorzystania, zarówno przez studentów, jak i nauczycieli akademickich. W przypadku studentów duża część dość szybko zaakceptowała nowe formy zdalnej realizacji zajęć dydaktycznych, ale też część z nich z różnych względów nie podjęła aktywności w tym zakresie. Głównie ujawniły się problemy związane z możliwościami technicznymi i organizacyjnymi korzystania z nowych narzędzi cyfrowych. W związku z zaistniałą sytuacją ważne z punktu widzenia podstawowych celów szkolnictwa wyższego staje się rozpoznanie zróżnicowania postaw studentów wobec nowych warunków studiowania, a w szczególności:

- ustalenie zakresu wiedzy studentów na temat nowych narzędzi cyfrowych tj. platform e-learningowych, oferowanych przez uczelnie do realizacji zajęć dydaktycznych,
- ustalenie podstawowych barier uniemożliwiających studentom podjęcie zajęć dydaktycznych w nowych formach e-learningowych, w tym szczególnie barier technicznych,
- poznanie oceny studentów oferowanych i zastosowanych form nauczania zdalnego,
- poznanie oceny studentów dotyczącej organizacji i sposobów realizacji zajęć zdalnych,
- ustalenie potrzeb studentów w zakresie organizacji dydaktyki w nowych formach zdalnych i preferowanych przez nich sposobach prowadzenia zajęć.

Zakres przestrzenny prowadzonych badań, ze względu na możliwości organizacyjno-techniczne, został ograniczony do próby reprezentacyjnej studentów z uczelni zlokalizowanych w województwie wielkopolskim. Wybór podyktowany był przede wszystkim względami pragmatycznymi, tj. pochodzeniem zespołu autorów ze środowiska naukowego największej uczelni w województwie wielkopolskim jaką jest Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Ze względu na reprezentowaną dyscyplinę naukową i specyfikę badań geograficznych, podjęte zagadnienia badawcze zostały opracowane w perspektywie regionalnej, tj. dotyczą wybranego regionu, z uwzględnieniem różnic w postawach głównych interesariuszy usług edukacyjnych na poziomie szkolnictwa wyższego, tj. studentów zarówno uczelni publicznych, jak i niepublicznych. Mając na względzie skalę zagrożeń wynikających z epidemii COVID-19 oraz jej wielowymiarowych konsekwencji, autorzy chcieli aktywnie włączyć się w ramach działalności naukowej w empiryczne i wyjaśniające rozpoznanie wybranych aspektów zachodzących zmian, zgodnie z oczekiwaniami społecznymi wobec nauki zaangażowanej w rozwiązywanie realnych problemów regionu i kraju. Artykuł zawiera częściowe wyniki badań przeprowadzonych w ramach szerszego projektu zatytułowanego „Zróżnicowanie postaw społecznych w sferze usług edukacyjnych w czasie pandemii”, finansowanego w ramach konkursu ogłoszonego przez Rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pt. „Badania nad COVID-19”, rozstrzygniętego we wrześniu 2020 roku.

Zakres czasowy przeprowadzonych badań obejmuje semestr letni roku akademickiego 2019/2020 i semestr zimy roku akademickiego 2020/2021, a zatem dwa najważniejsze semestry z punktu widzenia wprowadzanych zmian w systemie edukacji, wywołanych sytuacją kryzysową na skutek pandemii COVID-19.

METODY BADAŃ I MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

Podstawową metodą wykorzystaną w pracy jest metoda ankiety. Badanie ankietowe przeprowadzono wśród studentów szkół wyższych województwa wielkopolskiego – a zatem dotyczy to populacji prawie 115 tys. studentów, którzy związani byli z 31 uczelniami zlokalizowanymi w województwie wielkopolskim, w tym 13 publicznymi. Przed przystąpieniem do właściwego ankietowania wykonano badania pilotażowe z 46 studentami, co pozwoliło na ustalenie ostatecznego kształtu kwestionariusza ankiety. Na początkowym etapie, na podstawie danych dotyczących liczby studentów, ustalono minimalną wielkość próby przy założeniu 99% poziomu istotności i 5% marginesu błędu, z wykorzystaniem kalkulatora do obliczania wielkości próby (<https://www.surveymonkey.com/mp/sample-size-calculator/>). W oparciu o dane GUS ustalono wielkość populacji studentów w województwie wielkopolskim wg stanu w 2019 roku, która wynosiła 114 856, natomiast oszacowana minimalna wielkość próby wyniosła 662.

Prośby o wypełnienie ankiet skierowano do studentów za pośrednictwem władz rektorskich wszystkich uczelni wyższych. Badanie studentów przeprowadzono za pomocą formularzy Google, w terminie 12.01.2021–30.03.2021 i uzyskano 3398 odpowiedzi. Respondenci byli studentami 12 uczelni publicznych¹ i 3 niepublicznych². Biorąc pod uwagę strukturę płci, to wśród ankietowanych 73,8% stanowiły kobiety, a 26,2% mężczyźni. Zdecydowana większość respondentów studiowała na uczelniach publicznych – 91,7%.

SYTUACJA PROBLEMOWA JAKO WYZNACZNIK POSTĘPOWANIA BADAWCZEGO W ŚWIETLE WYBRANYCH KONCEPCJI GEOGRAFII SPOŁECZNO-EKONOMICZNEJ ORAZ W ŚWIETLE PUBLIKACJI TEMATYCZNYCH

Koncepcją organizującą postępowanie badawcze było nawiązanie do kilku nurtów rozwijanych w polu badawczym dyscypliny geografii społeczno-ekonomicznej, związanych z tzw. geografiami edukacji oraz badaniami geografii behawioralnej. W pierwszym z tych nurtów tj. w ramach geografii edukacji zakres podejmowanych badań dotyczy zagadnień związanych z przestrzenną organizacją szkolnictwa, a także hierarchii ośrodków akademickich oraz zasięgów przestrzennych ich oddziaływania, zazwyczaj w skali regionalnej bądź subregionalnej. Przykładem tego typu prac badawczych są prace Chojnickiego i Czyż (1992, 1997, 2000), a także Bajerskiego (2009, 2011, 2012a, 2012b, 2016), czy też współautorska Bajerskiego i Wawdysz (2014) o wpływie członkostwa w Unii Europejskiej na umiędzynarodowienie nauki i szkolnictwa wyższego w Poznaniu. Zagadnienia dotyczące szkolnictwa wyższego w ujęciu

¹ Akademia Kaliska im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego, Akademia Muzyczna im. Ignacego Paderewskiego w Poznaniu, Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Państwowa Uczelnia Stanisława Staszica w Pile, PWSZ w Koninie, PWSZ w Lesznie, Politechnika Poznańska, Uniwersytet Artystyczny im. Magdaleny Abakanowicz w Poznaniu, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu.

² GSW Milenium w Gnieźnie, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa w Poznaniu, Wyższa Szkoła Edukacji i Terapii im. Kazimiery Milanowskiej w Poznaniu.

geograficznym podejmowała także Nowosielska (2002), która zajmowała się problematyką rozwoju szkół wyższych w latach 90. XX wieku w miastach różnej wielkości. Z kolei drugi nurt, w który wpisuje się koncepcja podjętego tematu badawczego, to kierunek behawioralny, rozwijany w badaniach geografów społeczno-ekonomicznych od początku lat 60. XX wieku, szczególnie w geografii anglosaskiej (Domański, Libura, 1986). Ta orientacja badawcza wiąże się m.in. z analizą postaw społecznych wobec różnych zjawisk występujących w przestrzeni lokalnej czy regionalnej. W polskiej geografii nurt behawioralny w zakresie badań postaw społecznych prezentowany był m.in. w pracach Jagielskiego (1977), Kortusa (1981) i Taylora (1980), a także w pracach Misztala (1978) i Jałowickiego (1980), a w latach 80. XX wieku ukazały się opracowania Domańskiego (1983, 1985, 1989a, 1989b, 1990) oraz Domańskiego i Prawełskiej-Skrzypek (1986), które dotyczyły szczegółowej analizy postaw społeczności miejskich wobec uprzemysłowienia. Z kolei w pracach Tobolskiej (1997, 2004, 2017) poruszono zagadnienia postaw pracowników przedsiębiorstw przemysłowych oraz społeczności lokalnych wobec inwestycji wielkich koncernów międzynarodowych. Jednym z ważnych ustaleń badawczych wynikających z prac geografów jest to, że postawy ludzi nie są niezależne od miejsca (regionu, miejscowości), w którym mieszkają – stąd też analizy behawioralne prowadzone przez geografów koncentrują się przede wszystkim na wykrywaniu prawidłowości w przestrzennym zróżnicowaniu postaw i preferencji. Warto więc podkreślić, że chociaż analiza postaw należy do pola badawczego głównie nauk socjologicznych i psychologii, to jednak są to zazwyczaj analizy o charakterze aprzestrzennym, w odróżnieniu od badań geografów społeczno-ekonomicznych. Postawy można zdefiniować jako wyraz poznawczo-emocjonalnego stanu człowieka, związanego z określoną tendencją do działania (Balawejder, Popiołek, 1992; Kocowski, 1982) i jednocześnie odzwierciedlenie wiedzy o przedmiocie postawy, jego oceny i zachowania wobec niego. W oparciu o przedstawioną koncepcję postaw społecznych i jej zastosowanie w dotychczasowych badaniach geograficznych, również w niniejszym opracowaniu postanowiono wykorzystać kategorię postaw do zbadania zróżnicowania zachowań studentów wobec niespodziewanych wyzwań związanych z przejściem na nowe formy nauczania zdalnego.

Podjęta w artykule problematyka badawcza nie jest pierwszą ani jedyną publikacją związaną z funkcjonowaniem szkolnictwa wyższego w czasach pandemii, choć wyróżnia się przede wszystkim ujęciem regionalnym, charakterystycznym dla pola badawczego geografii społeczno-ekonomicznej. Od pierwszych miesięcy wprowadzenia ograniczeń w procesie kształcenia w formie stacjonarnej i przejścia na tryb zdalny czy hybrydowy, ukazywały się sukcesywnie coraz to nowe opracowania i raporty z badań empirycznych, dotyczące tej nieoczekiwanej i dość radykalnej zmiany w prowadzeniu studiów i w funkcjonowaniu uczelni. Jednymi z pierwszych były z pewnością opracowania z czerwca 2020 roku przygotowane przez grupę socjologów z poznańskiego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza pt. „Życie codzienne w czasach pandemii” (Drozdowski i in., 2020), a także naukowców z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie pt. „Zdalne nauczanie na Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie z perspektywy studentów i wykładowców” (Długosz, Foryś, 2020). Do pierwszych pozycji w literaturze polskiej, dotyczących funkcjonowania szkolnictwa wyższego w tym okresie zaliczają się też opracowania Jurczak (2020) oraz Kobylarek (2020), a także opublikowane wyniki badań Pawlaka (2020), czy też Zapotocznej (2021). Także w literaturze zagranicznej pojawiały się sygnałne opracowania

dotyczące zmian w edukacji podczas pandemii, np. Al Lily i in. (2020) „Distance education as a response to pandemics: Coronavirus and Arab culture”, czy Basilaia, Kvavadze (2020) „Transition to online education in schools during SARS-CoV-2 Coronavirus (COVID19) Pandemic in Georgia”, lub Huang i in. (2020) „Handbook on Facilitating Flexible Learning During Educational Disruption: The Chinese Experience in Maintaining Undisrupted Learning in COVID-19 Outbreak”. Dość obszerną częścią publikacji związanych z tematyką studiów i studentów w czasie pandemii są raporty z przeprowadzonych badań oraz ekspertyzy. Wśród nich można wymienić raport z badań opinii władz uczelni w Polsce, pt. „Jak COVID-19 wpłynęło na studia w roku akademickim 2020/1”, przygotowany przez Centrum Edukacji EFEKTY (Szczęsny, 2020), czy też raport pt. „Internacjonalizacja w czasach pandemii. Wpływ COVID-19 na studentów zagranicznych w Polsce i rekrutację na studia w roku akad. 2020/21”, przygotowany w czerwcu 2020 roku w ramach programu „Study in Poland”, realizowanego przez Konferencję Rektorów Akademickich Szkół Polskich i Fundację Edukacyjną „Perspektywy” (Sivińska, Łysik, 2020). Do innych opracowań tego typu należy raport z badań dotyczących „nauczania awaryjnego online” Klimowicz (2020), czy też opublikowany w 2021 roku przez Inkubator Uniwersytetu Warszawskiego autorstwa Mazur (2021). Z kolei w Raporcie Rzecznika Praw Pacjenta pt. „Zdrowie psychiczne na polskich uczelniach” (Rzecznik Praw Pacjenta, 2020) zidentyfikowano najczęściej występujące problemy w sferze dobrostanu psychicznego studentów i pracowników uczelni oraz dodatkowe formy pomocy dla osób potrzebujących wsparcia. Kolejny obraz sytuacji uczelni i studentów w okresie pandemii w naszym kraju został szczegółowo przedstawiony w raportach eksperckich zamieszczonych na łamach prasy gospodarczej, w tym m.in. w Dzienniku Gazecie Prawnej w dodatku pt. „Na studia” (Akademia Finansów i Biznesu Vistula, 2020; Otto, 2020; Otto, Topoliński, 2020). W sierpniu 2020 roku ukazał się z kolei raport pt. „The Future of Higher Education: Digital Transformation is Critical to Learner and Institution Success” opracowany przez Yesner (2020). Nieco podobny w swojej wymowie jest polski raport grupy analitycznej 300RESEARCH, działającej w ramach portalu informacyjnego 300GOSPODARKA (Mazur, 2020). W oparciu o dostępne opracowania różnych instytucji i agend oraz szereg publikacji tematycznych, scharakteryzowano w nim możliwości i strategię transformacji cyfrowej uczelni wyższych w Polsce, poziom kompetencji cyfrowych i kultury cyfrowej wszystkich interesariuszy systemu szkolnictwa wyższego (w raporcie nazywa się ich „ekosystemem cyfrowej nauki”, Mazur, 2020: 5). Wśród raportów zagranicznych należy także zwrócić uwagę na udostępnione w grudniu 2020 roku przez Brightspot’s Student Experience Snapshot badania ankietowe dotyczące oceny doświadczeń studentów w semestrze jesiennym 2020 (WeWork, 2021). Oprócz raportów ukazywały się również zwarte opracowania naukowe dotyczące tej problematyki, a jednym z nich był zeszyt Instytutu Problemów Współczesnej Cywilizacji im. Marka Dietricha, zawierający zbiór esejów omawiających szerokie spektrum problemów, kwestii dyskusyjnych i refleksji, związanych z kształceniem w szkołach wyższych w czasach pandemii. W przywołanej publikacji znalazł się również artykuł oceniający zmiany form kształcenia w okresie pandemii z perspektywy studentów, autorstwa przedstawicieli Parlamentu Studentów RP, tj. Leżańskiego i Sobolewskiej (2020), którzy m.in. podjęli problem efektów kształcenia osiągniętych w trakcie zajęć prowadzonych online.

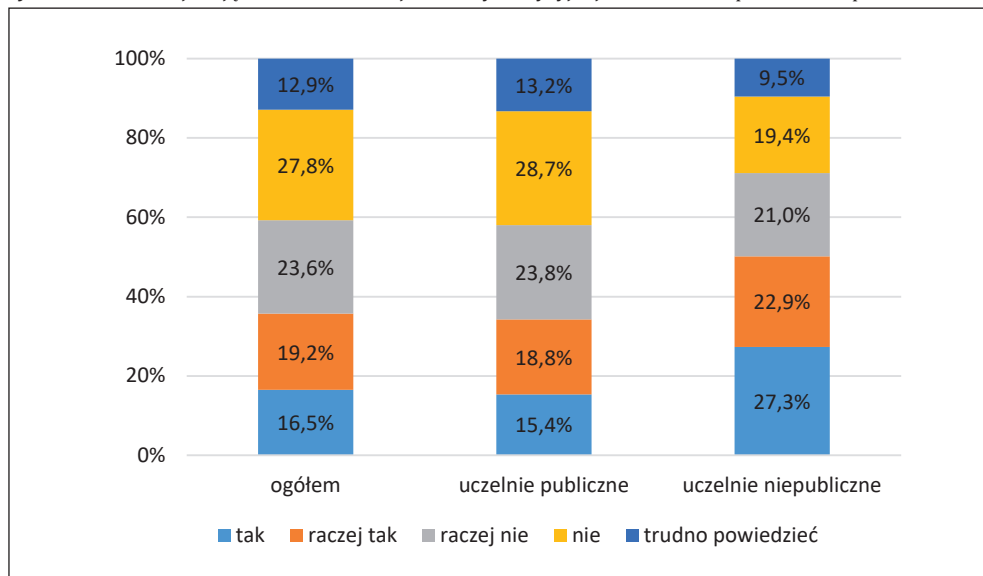
POSTAWY SPOŁECZNE STUDENTÓW WOBEC ZMIAN FUNKCJONOWANIA UCZELNI I SPOSOBÓW NAUCZANIA W CZASIE PANDEMII

Analiza wyników ankiet zebranych wśród studentów zostanie przedstawiona w kolejności zagadnień pogrupowanych w kilka tematycznych modułów (zgodnie z tytułami kolejnych podrzdziałów). Zaprezentowano odpowiedzi dotyczące badanej zbiorowości studentów nie tylko w zagregowanym ujęciu, ale również w zależności od typu uczelni ze względu na formę własności, tj. publiczne i niepubliczne. Natomiast zróżnicowanie przestrzenne okazało się relatywnie mało znaczącą cechą, dywersyfikującą zebrane odpowiedzi, głównie z tego względu, iż większość uczelni, z których pochodzili respondenci zlokalizowana jest w Poznaniu, tj. 10 (na 15), jak również w przypadku respondentów – większość studentów pochodziła z uczelni poznańskich, tj. 69,2%.

ZDALNE KSZTAŁCENIE A ZAJĘCIA W FORMIE TRADYCYJNEJ W OPINII STUDENTÓW

Istotnym zagadnieniem, na które warto zwrócić uwagę po pierwszych miesiącach nauki zdalnej, jest kwestia aprobaty studentów dla nowych form odbywania zajęć, tj. z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość. W badanej próbie studentów ponad jedna trzecia tj. 35,7% wyraziła opinię aprobującą i zadeklarowała, że woli zajęcia zdalne od formy tradycyjnej, przy czym 16,5% jednoznacznie przedkłada taką formę zajęć, a pozostała część w tej grupie (tj. 19,2%) również ją akceptuje, choć nieco mniej zdecydowanie (odpowiedzi „raczej tak” – por. rycina 1). Jednak większość studentów, bo aż 51,4% wyraziła opinie przeciwnie, tzn. wolą tradycyjne formy zajęć niż zdalne. Również wśród tych respondentów można wydzielić podgrupę zdecydowanych zwolenników kształcenia w formie tradycyjnej (27,8%) oraz podgrupę tych mniej

Rycina 1. Preferencje zajęć w formie zdalnej od formy tradycyjnej – struktura odpowiedzi respondentów

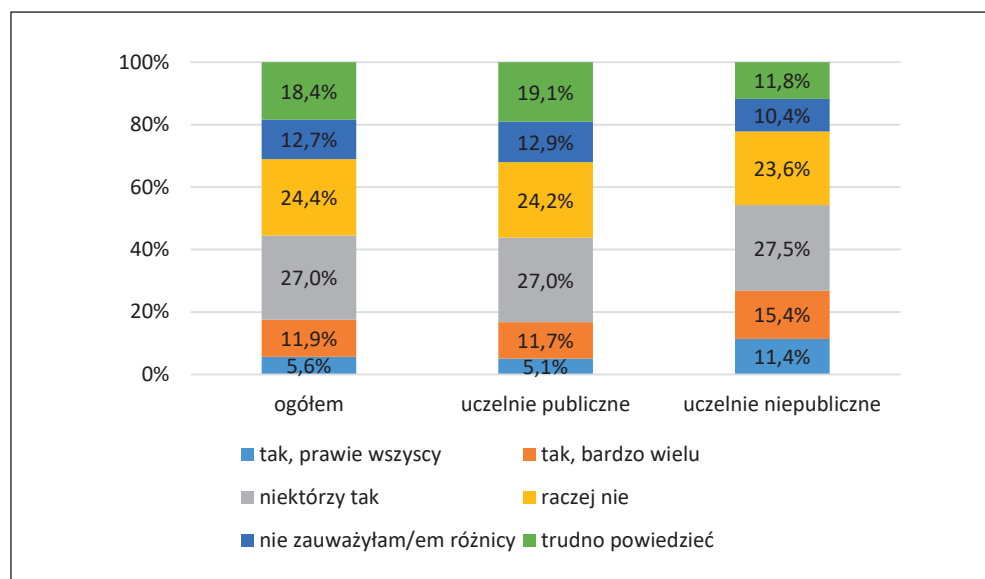
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego

zdecydowanych, ale również preferujących formy tradycyjne (23,6%). Biorąc pod uwagę typ uczelni, to większy odsetek studentów uczelni niepublicznych preferuje zajęcia w formie zdalnej – 50,2% zsumowanych odpowiedzi „tak” i „raczej tak” przy 34,2% takich odpowiedzi studentów uczelni publicznych.

Kolejna kwestia związana z postawami studentów wobec nauczania zdalnego w czasie pandemii dotyczyła oceny prowadzenia zajęć w formie zdalnej, a w szczególności zaangażowania nauczycieli akademickich i wykorzystywania różnych możliwości połączenia z Internetem poprzez odwoływania się do przykładów i źródeł elektronicznych. Prawie połowa ankietowanych studentów, tj. 44,5% (por. rycina 2) zauważyła, że wykładowcy lepiej prowadzą zajęcia zdalne niż zajęcia w warunkach rzeczywistych, tj. w salach dydaktycznych. Jednak stosunkowo niewielka podgrupa, bo tylko 5,6% wyraziła taką opinię o zajęciach prowadzonych przez niemal wszystkich wykładowców, a pozostali zauważali różnicę u bardzo wielu lub tylko u niektórych. Z kolei większego zaangażowania wykładowców w prowadzone zajęcia w formie zdalnej niż tradycyjnej nie zauważyło 37,1% respondentów, co może oznaczać, że wykładowcy bez większych problemów potrafili sprostać nowym wymaganiom nauczania zdalnego, bez uszczerbku dla jakości swoich zajęć. Ponadto należy zauważyć, że dla stosunkowo dużej grupy respondentów (18,4%) trudno było określić różnice w jakości prowadzonych zajęć, co może wynikać m.in. z braku porównania – należy zauważyć, że nowo przyjęci studenci w październiku 2020 roku nie mieli jeszcze okazji uczestniczenia w zajęciach w salach wykładowych.

Należy podkreślić, że studenci uczelni prywatnych częściej uważali, że wykładowcy lepiej prowadzą zajęcia zdalne. Takiego zdania było 54,3% studiujących na tych uczelniach, podczas gdy na uczelniach publicznych 43,8%.

Rycina 2. Opinia studentów dotycząca lepszego prowadzenia zajęć zdalnych przez wykładowców (np. większe zaangażowanie, wykorzystywanie większej liczby przykładów, odsyłaczy do źródeł elektronicznych) w stosunku do zajęć w formie kontaktowej – struktura odpowiedzi respondentów

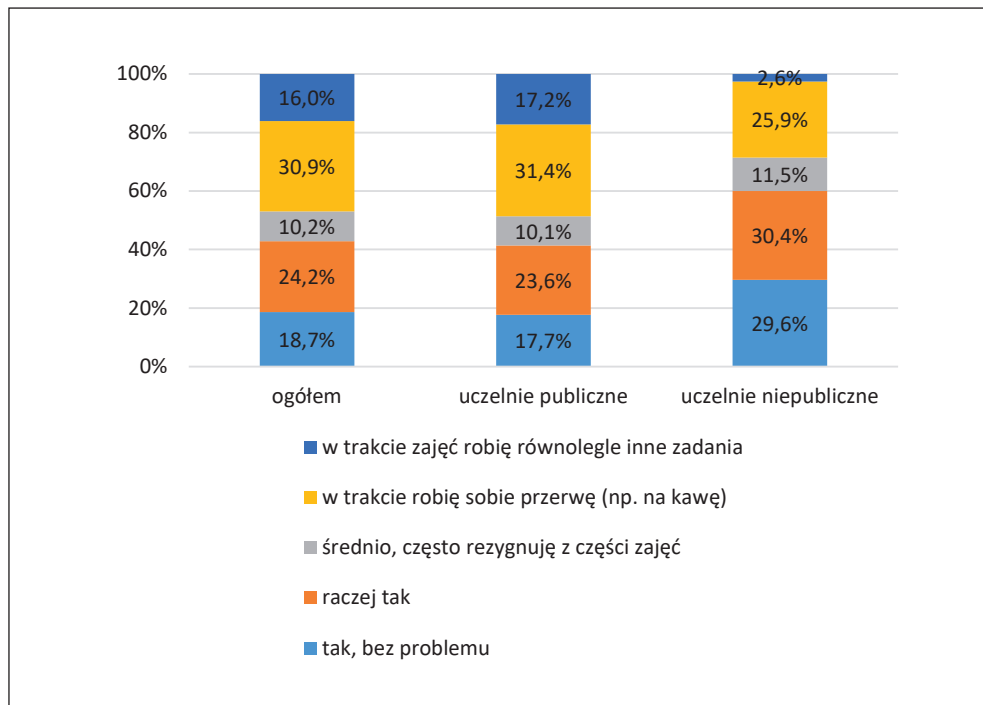
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego

UCZESTNICTWO W ZDALNYM KSZTAŁCENIU

Zajęcia zdalne wymagają z pewnością innego sposobu organizacji czasu ze strony studenta, a także innego przygotowania w wielu różnych aspektach. Analizując postawy studentów wobec edukacji zdalnej w wymiarze behawioralnym, wzięto pod uwagę ich wytrwałość w uczestniczeniu w zajęciach zdalnych, które stwarzają wiele możliwości różnych zachowań, zupełnie odmiennych od tych, które są naturalne i obowiązkowe podczas uczestnictwa w zajęciach w salach dydaktycznych. W pierwszej kolejności poddano analizie czas uczestnictwa w zajęciach zdalnych. Okazało się, że największa grupa, bo 42,9% ankieterowanych studentów (rycina 3) jest w stanie spędzić całe zaplanowane zajęcia przed komputerem, z czego dla 18,7% nie jest to żadnym wyjątkowym wysiłkiem (odpowiedzi „bez problemu”), a dla drugiej, nieco większej części, tj. dla 24,2% „raczej” to nie jest problemem, co oznacza, że w przeważającej mierze również uczestniczą w całych zaplanowanych zajęciach. Większa wytrwałość charakterystyczna jest dla studentów uczelni niepublicznych – udzielili oni 60% zsumowanych odpowiedzi „tak, bez problemu” i „raczej tak” przy 41,3% odpowiedzi studentów uczelni publicznych.

Druga liczebnie część studentów (30,9%) zadeklarowała, że w trakcie zajęć robi sobie jednak przerwę (np. na kawę), co z kolei oznacza, że opuszcza swoje stanowisko pracy i przemieszcza się w inne miejsca (np. do kuchni), a zatem traci koncentrację i skupienie w odbiorze przekazywanych treści. Z badań wynika również, że 16% studentów w trakcie

Rycina 3. Wytrwałość studentów podczas całych zaplanowanych zajęć przed komputerem – struktura odpowiedzi respondentów

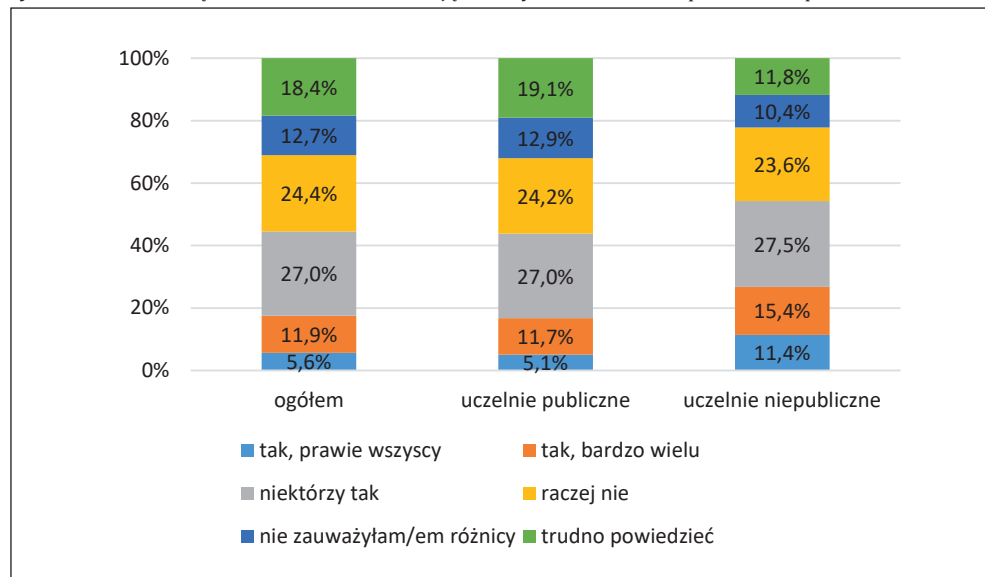
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego

zajęć zdalnych wykonuje jeszcze inne czynności i zadania, co nie jest zachowaniem typowym podczas zajęć tradycyjnych w salach, a zatem ich skupienie na przekazywanych treściach jest połowiczne. Z kolei co dziesiąty student (10,2%) przyznaje, że uczestnictwo w zajęciach w formie zdalnej jest wysiłkiem, którego nie jest w stanie wytrzymać i często rezygnują z tych zajęć. Otrzymane wyniki wskazują więc, że trudno jest utrzymać uwagę i skupienie co najmniej 1/4 studentów podczas całości zajęć zdalnych.

Dużą swobodę zachowań podczas zajęć zdalnych daje studentom możliwość używania kamery i przez to pokazywanie swojego wizerunku, bądź ukrywania go pod ikoną z inicjałami, ewentualnie zdjęciem. Jest to zupełna nowość w procesie realizacji zajęć zarówno dla studentów, jak i dla prowadzących. Przy czym każda z zainteresowanych stron odbiera te możliwości inaczej: studenci w większości jako duży przywilej, a nauczyciele w większości jako uciążliwość i męczący sposób referowania do pustego ekranu komputera. Tylko niewielka grupka ankietowanych studentów (0,9%, por. rycina 4) deklaruje, że ma włączone kamery na wszystkich zajęciach, a kolejne 6,3% deklaruje, że prawie na wszystkich.

Z kolei największa grupa studentów – 2/3 włącza kamery tylko na wyraźną prośbę prowadzącego. Ale jest też grupa studentów – stosunkowo nieliczna (4,5% ankietowanych), która nie włącza kamer nawet na sugestie prowadzącego. Okazało się także, że ponad 3% studentów nie ma w ogóle kamery. Studenci uczelni publicznych mieli trochę mniejsze opory przed włączeniem kamery podczas zajęć.

Rycina 4. Kwestia włączania kamer w trakcie zajęć zdalnych – struktura odpowiedzi respondentów

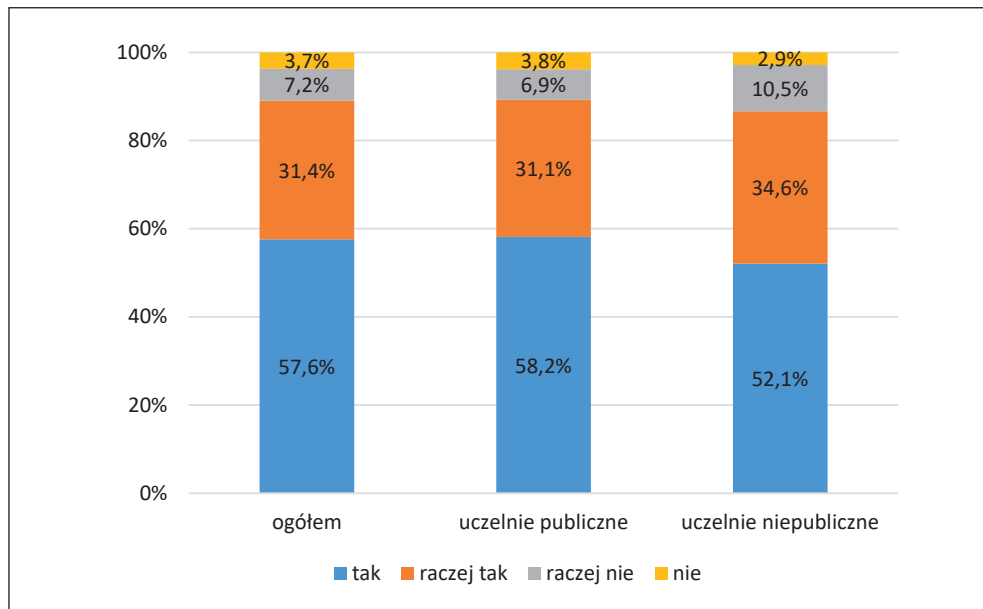

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego

TECHNICZNE MOŻLIWOŚCI ZDALNEGO KSZTAŁCENIA

Ważną kwestią w procesie nauczania zdalnego jest jakość sprzętu komputerowego, który umożliwia korzystanie z platform komunikacyjnych. Przeważająca grupa respondentów – 89,0% (por. rycina 5) uważa, że ma wystarczająco dobry sprzęt do obsługi

Rycina 5. Ocena sprzętu komputerowego wystarczającego do uczestnictwa w zajęciach zdalnych – struktura odpowiedzi respondentów

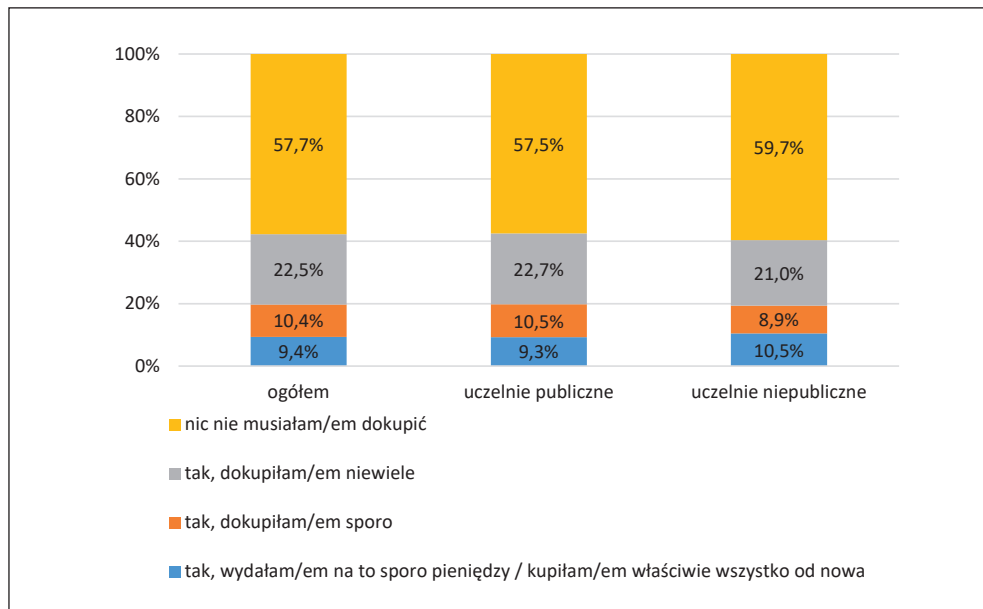
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego

platform zdalnych i tylko 11,0% nie dysponuje takim sprzętem. Różnice w tym zakresie pomiędzy studentami uczelni publicznych i niepublicznych są relatywnie niewielkie, gdyż w przypadku tych pierwszych jedynie o 2,6% więcej respondentów udzieliło odpowiedzi twierdzących na zadane pytanie o odpowiednią jakość posiadanego sprzętu. Z kolei mniej studentów z uczelni niepublicznych (o 0,9%) jednoznacznie przyznało, że nie posiada odpowiedniego sprzętu komputerowego do realizacji zajęć zdalnych.

Większość respondentów również nie musiała inwestować w sprzęt, żeby uczestniczyć w zajęciach zdalnych – 57,7% z nich wskazało taką odpowiedź (por. rycina 6). Pozostali studenci dokupili sprzęt, przy czym 22% deklaruje, że było to niewiele, a 20% dużą część musiała dokupić. W tej ostatniej grupie 9,4%, a więc prawie co 10 student zadeklarował, że wydał na zakupy sporo pieniędzy, gdyż musiał znacząco uzupełnić sprzęt. A zatem po analizie uzyskanych odpowiedzi wyłania się obraz w większości bardzo dobrze wyposażonych studentów, przygotowanych do uczestniczenia w zajęciach zdalnych, dysponujących bardzo dobrym sprzętem wystarczającym do obsługi platform komunikacyjnych. Różnice pomiędzy studentami uczelni publicznych i niepublicznych w tym zakresie są minimalne – w przypadku tych pierwszych nieco mniej – o 2,2% zadeklarowało, że nie musiało w ogóle inwestować w sprzęt i również nieco mniej o 0,4%, że musiała uzupełnić sprzęt.

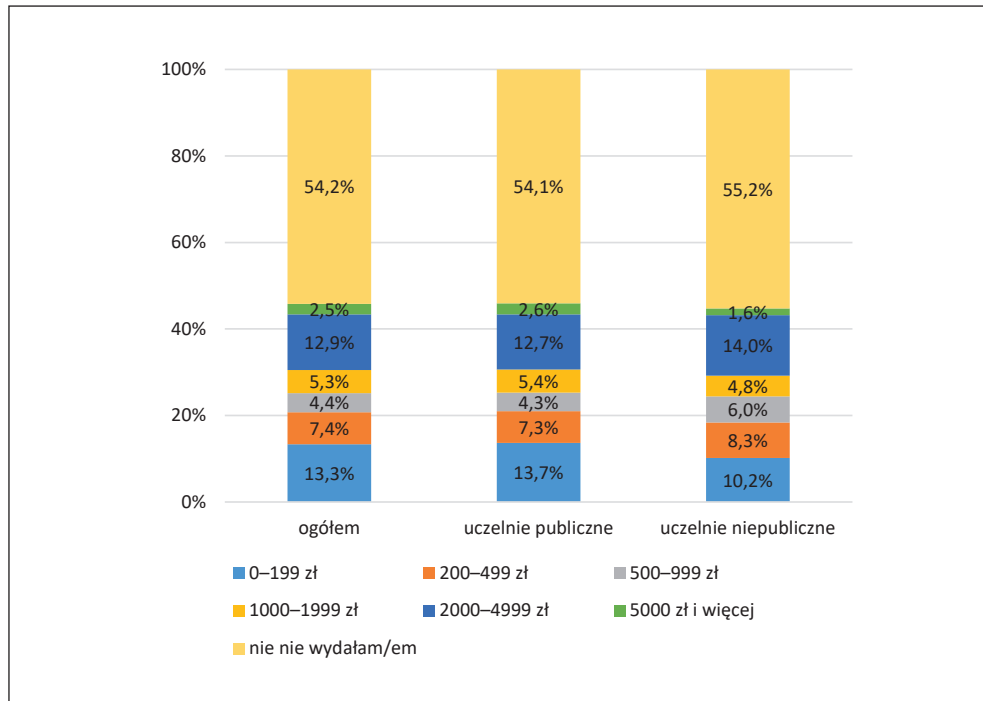
Ponad połowa respondentów, z uwagi na posiadany wystarczający sprzęt komputerowy, nie poniosła żadnych dodatkowych kosztów (por. rycina 7). Natomiast kolejna liczebnie grupa ankietowanych (13,3%) wydała mniej niż 200 zł, a podobna liczebnie grupa (12,9%) wydała pomiędzy 2000 a 5000 zł. Najmniej ankietowanych studentów, bo tylko 2,5% wydało kwoty z najwyższego przedziału, tj. ponad 5000 zł. Różnice w wydatkach pomiędzy studentami uczelni publicznych i prywatnych ponownie okazały się

Rycina 6. Zakres dokupienia sprzętu w celu bezproblemowego uczestnictwa w zajęciach zdalnych – struktura odpowiedzi respondentów

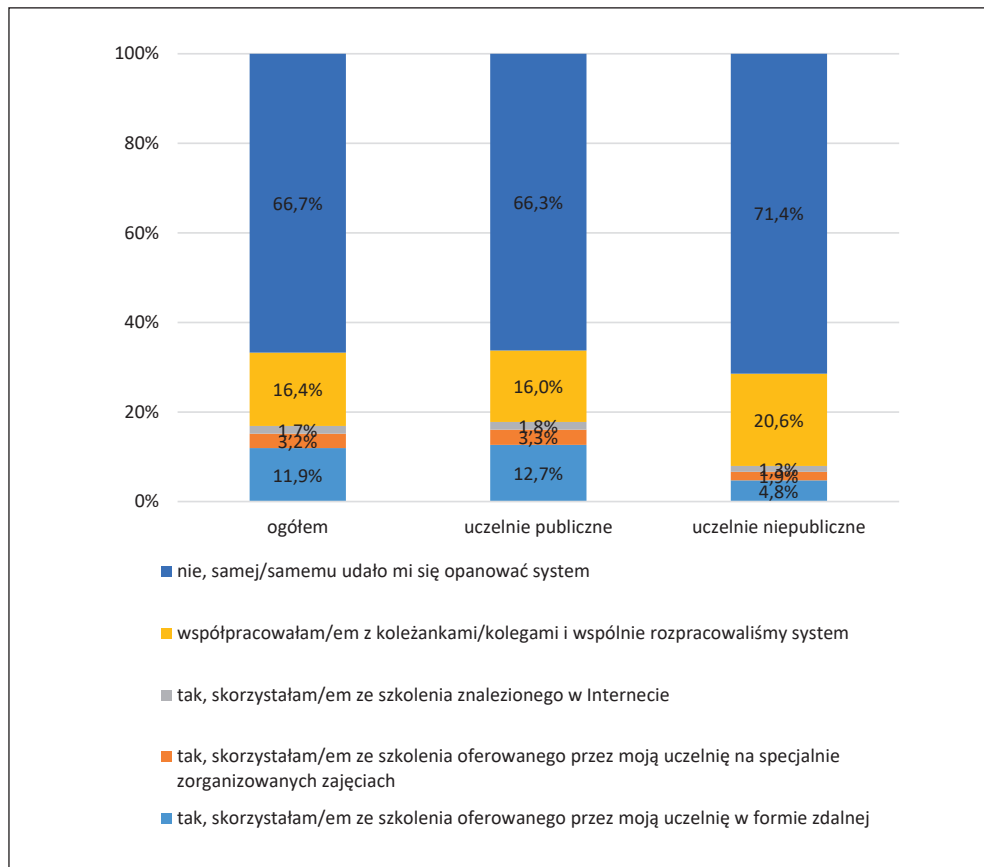
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego

Rycina 7. Kwoty wydatkowane na dokupienie sprzętu komputerowego – struktura odpowiedzi respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego

Rycina 8. Zakres uczestnictwa w szkoleniach pozwalających lepiej poruszać się na platformach e-learningowych – struktura odpowiedzi respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego

niewielkie – o 1,1% więcej studentów uczelni prywatnych dokonało poważnych inwestycji powyżej 5000 zł, natomiast o 2,5% więcej studentów uczelni publicznych dokonało drobniejszych zakupów sprzętowych do 500 złotych.

Oprócz sprzętu koniecznego do obsługi platform zdalnych nie mniej istotna jest umiejętność ich obsługi. Choć w dużej mierze dostępne platformy są bardzo intuicyjne w obsłudze, to jednak, żeby skorzystać z ich różnych funkcjonalności warto je poznać w sposób usystematyzowany. Studenci, odpowiadający w przeprowadzonym badaniu, w większości – aż 2/3 z nich – deklarowali samodzielne opanowanie systemu (por. rycina 8). Z kolei grupa 16,4% respondentów wykorzystwała w tym zakresie pomoc koleżeńską. Ofertę szkoleń oferowanych przez uczelnię macierzystą wykorzystało 15,1% studentów, a w tej liczbie ok. 3,2% skorzystało ze specjalnych kursów organizowanych w ramach planu zajęć. Najmniej osób wykorzystało szkolenia znalezione w Internecie.

Analizując aktywność studentów w tym zakresie w podziale na uczelnie publiczne i niepubliczne należy stwierdzić, że nieco większa grupa studentów uczelni niepublicznych zadeklarowała samodzielne opanowanie technik e-learningowych tj. 71,4% wobec 66,3% studentów w uczelniach publicznych. Z kolei, prawie trzykrotnie większa

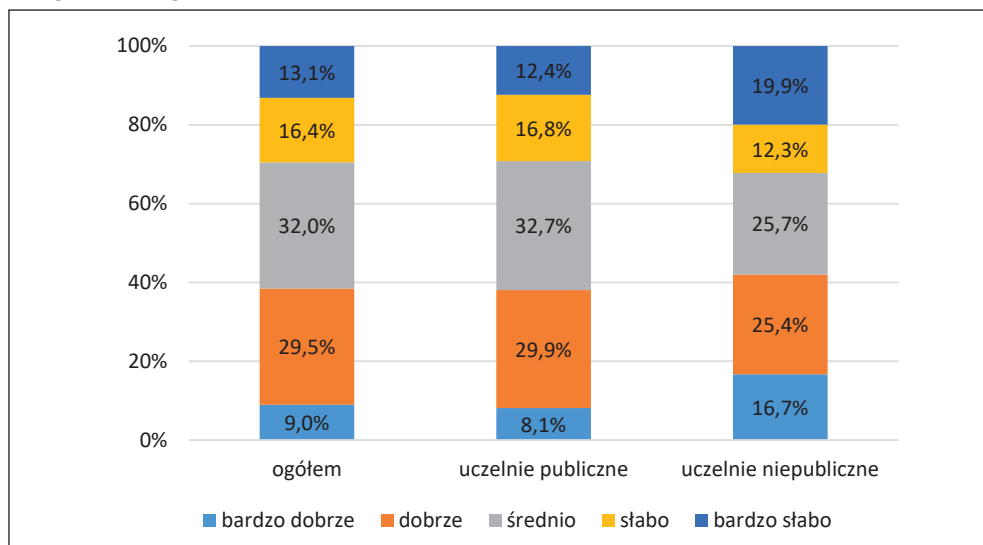
grupa studentów uczelni publicznych skorzystała ze szkoleń oferowanych przez macierzyste uczelnie w porównaniu do grupy studentów uczelni niepublicznych.

POMOC UCZELNI W ORGANIZACJI ZDALNEGO KSZTAŁCENIA

Ważnym elementem efektywnego prowadzenia zajęć z użyciem metod i technik kształcenia na odległość jest wsparcie uczelni w zakresie szkoleń studentów i wykładowców z obsługi technicznej zalecanych platform, a także wsparcie w zakresie zabezpieczenia dostępności do odpowiedniego sprzętu komputerowego. W początkowym etapie uczelnie borykały się z dużymi wyzwaniami natury organizacyjnej i technicznej. Brakowało procedur i regulaminów, brakowało też umiejętności. Uczelnie starały się w szybkim tempie wypracować nowe reguły funkcjonowania, ale zróżnicowanie w tym zakresie z pewnością było duże. Zasadniczo nieomal 40% (por. rycina 9) studentów dobrze lub bardzo dobrze oceniło pomoc uczelni w organizacji zajęć zdalnych na początku pandemii. Co trzeci student ocenił taką pomoc na poziomie średnim, natomiast pozostali uznali, że uczelnie słabo lub bardzo słabo wspierały swoich studentów. Warto zwrócić uwagę na to, że na pewno na tym etapie młodzież potrzebowała szybkich wskazówek do kontynuowania nauki w nowej rzeczywistości, a bardziej pozytywnie pomoc uczelni ocenili studiujący na uczelniach niepublicznych. W przypadku studentów tych uczelni również było więcej ocen słabych i bardzo słabych w tym zakresie (o 3%).

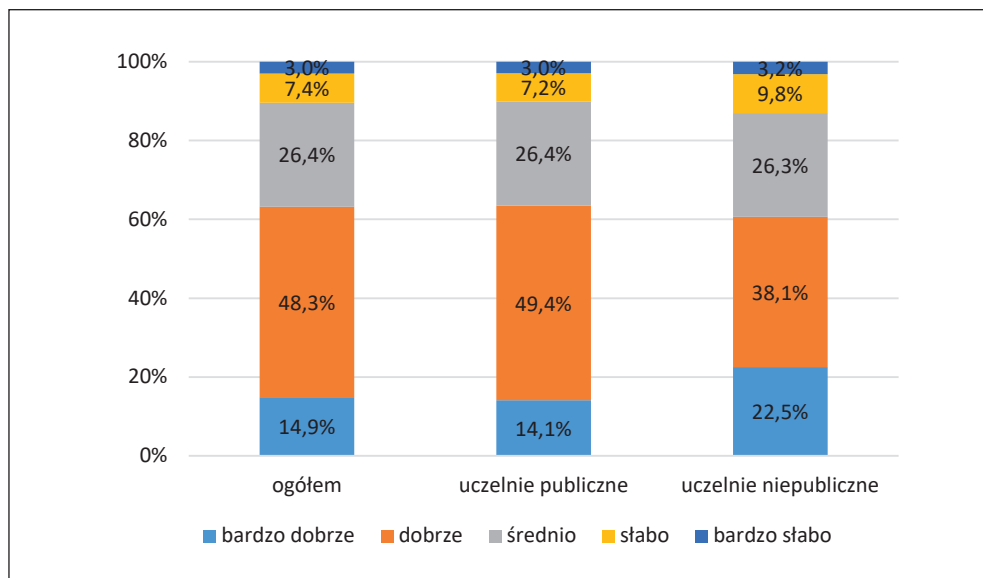
Jak wynika z przeprowadzonych badań ankietowych, wraz z upływem czasu opinie studentów w zakresie pomocy uczelni były coraz lepsze (por. rycina 10). W drugim semestrze roku akademickiego 2020/2021 ponad 60% studentów oceniło pomoc uczelni na poziomie dobrym lub bardzo dobrym, 25% na poziomie średnim, a tylko 10% słabo lub bardzo słabo. Zwraca uwagę fakt, że dużo większy był udział studentów uczelni niepublicznych oceniających bardzo dobrze pomoc uczelni w drugiej części pandemii.

Rycina 9. Ocena pomocy uczelni w organizacji zajęć zdalnych dla studentów na początku pandemii – struktura odpowiedzi respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego

Rycina 10. Ocena pomocy uczelni w organizacji zajęć zdalnych dla studentów w semestrze zimowym roku akademickiego 2020/2021 – struktura odpowiedzi respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego

Takie zróżnicowane oceny pomiędzy semestrem letnim a zimowym w kolejnym roku akademickim oznaczają, że po początkowo panującym chaosie organizacyjnym, uczelnie wypracowały nowe procedury przystające do nauczania zdalnego, a wszyscy oswoili się z nową sytuacją i radzą sobie, choć w różnym stopniu.

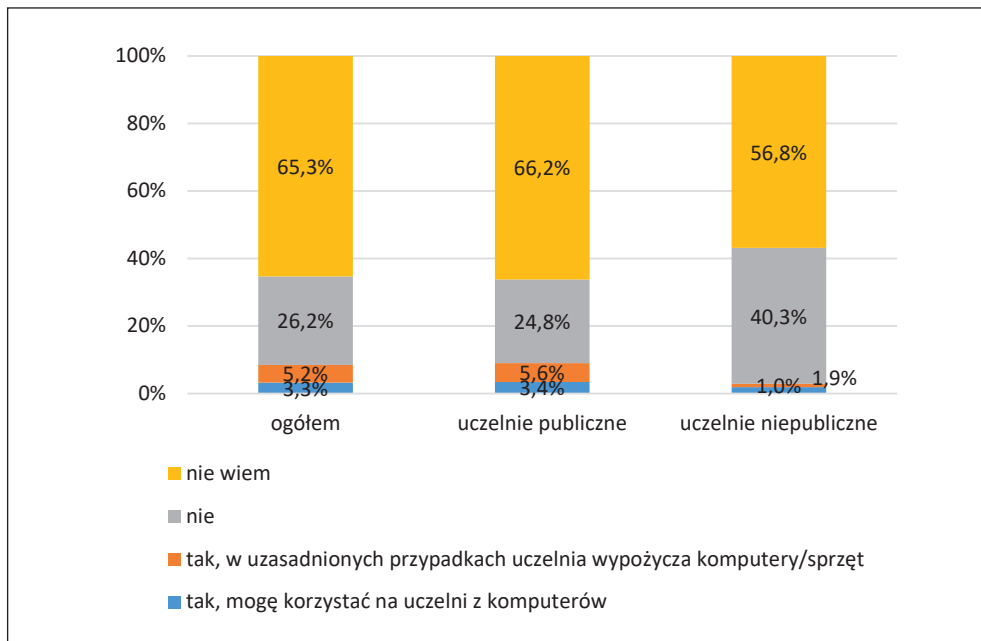
Ważnym elementem efektywnego prowadzenia zajęć z użyciem metod i technik kształcenia na odległość jest wsparcie uczelni w zakresie szkoleń studentów i wykładowców z obsługi technicznej zalecanych platform, a także wsparcie w zakresie zabezpieczenia dostępności odpowiedniego sprzętu komputerowego. W związku ze strategią dbałości o równy dostęp do procesu kształcenia, uczelnie zabezpieczają możliwości korzystania z komputerów uczelnianych dla osób zgłaszających takie potrzeby. Jednak informacja o możliwości korzystania ze sprzętu uczelnianego nie jest powszechna wśród studentów-respondentów ankiety. Około 2/3 z nich nie wie o takich możliwościach, a tylko 8,5% wie, że może korzystać z komputerów na uczelni, bądź w uzasadnionych przypadkach wypożyczyć je. Ale ponad 1/4 respondentów (26,2%, por. rycina 11) wprost wskazuje, że nie ma możliwości korzystania ze sprzętu komputerowego uczelnianego.

Jest to relatywnie duży odsetek, ale też sytuacja jest zróżnicowana w poszczególnych typach uczelni. Z odpowiedzi ankietowanych wynika, że większe możliwości w zakresie korzystania ze sprzętu komputerowego mają studiujący na uczelniach publicznych.

WARUNKI STUDIOWANIA W TRYBIE ZDALNYM

Kolejnym zagadnieniem poruszonym w badaniach ankietowych jest kwestia warunków do studiowania w trybie zdalnym, przy czym chodzi tu o odniesienie do kwestii

Rycina 11. Zakres informacji o możliwości korzystania ze sprzętu komputerowego uczelnianego – struktura odpowiedzi respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego

organizacyjnych, lokalowych, rodzinnych i psychospołecznych, związanych z możliwością skupienia się studentów podczas zajęć, jak również ich funkcjonowania w okresie pandemii.

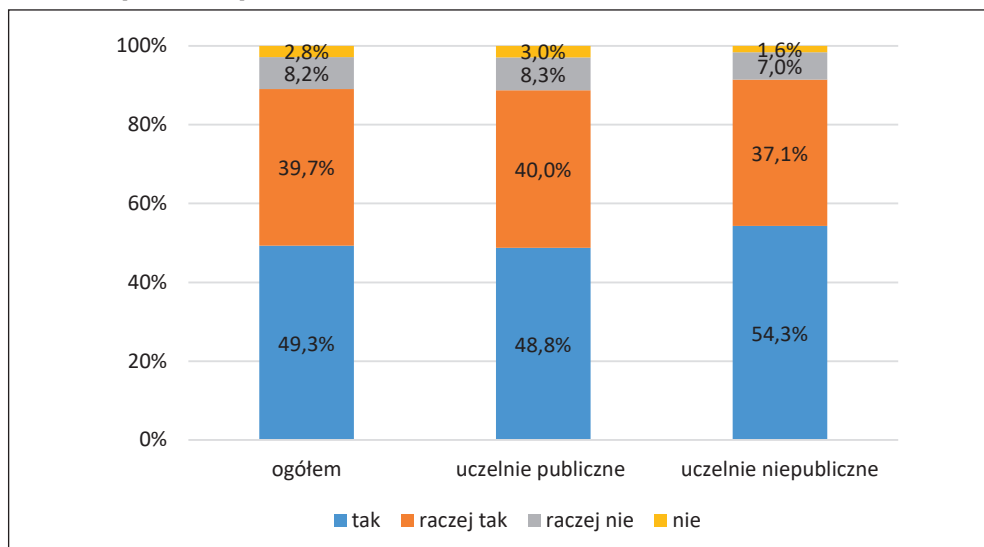
Bardzo pozytywne są odpowiedzi respondentów dotyczące odpowiednich warunków do zajęć zdalnych – niemal 90% (por. rycina 12) studentów odpowiedziało twierdząco, natomiast co dziesiąty nie ma lub raczej nie ma odpowiednich warunków w domu do realizacji zajęć zdalnych.

Pojawia się refleksja nad dużym rozdzwieniem pomiędzy dobrą oceną warunków domowych, a niechęcią włączania kamer podczas zajęć on-line, co sugeruje inne przyczyny decydujące o takich postawach. W odpowiedzi na to pytanie nie ujawniły się znaczące różnice pomiędzy studentami uczelni publicznych i niepublicznych – w przypadku tej pierwszej grupy 88,8% studentów oceniło swoje warunki domowe jako odpowiednie, a w przypadku drugiej 91,4%, a zatem nieco więcej studentów uczelni niepublicznych lepiej ocenia swoje warunki domowe do potrzeb nauczania zdalnego.

WNIOSKI I PODSUMOWANIE

Przedstawione wyniki badań ankietowych obejmują bardzo szeroki zakres zagadnień, związanych z nową i niespodziewaną sytuacją, w jakiej znaleźli się studenci w okresie pandemii COVID-19 i wprowadzonych w związku z tym zmian w funkcjonowaniu uczelni i życia społecznego. Badania objęły bardzo liczną próbę studentów uczelni publicznych i niepublicznych z obszaru województwa wielkopolskiego, co pozwala na

Rycina 12. Ocena warunków domowych w zakresie przydatności do uczestnictwa w zajęciach zdalnych – struktura odpowiedzi respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego

sformułowanie uogólnień dotyczących tych populacji, a także na wskazania charakterystycznych dla nich wyników. Dla uporządkowania szerokiego spektrum wypowiedzi respondentów i przedstawienia syntetyzującego obrazu najistotniejszych zagadnień wyłaniających się z przeprowadzonej analizy, wykorzystano w niniejszym artykule kategorię postaw, jako koncepcję organizującą podjęte postępowanie badawcze. Głównym obiektem ogniskującym postawy studentów stały się, wprowadzone w sposób niespodziewany, przekształcenia form dydaktycznych spowodowane pandemią. Ta nowa sytuacja wywołała w całej społeczności akademickiej znaczące zmiany dotyczące wszystkich trzech elementów składowych postaw społecznych, a więc zmiany w sferze wiedzy o nowych formach nauczania zdalnego, w postrzeganiu i ocenie tych form, a także istotne zmiany w sferze behawioralnej podmiotów wobec nowo zaadoptowanych form kształcenia.

Uzyskane wyniki wskazują, że w zakresie wiedzy o nowych formach e-learningowych potrzebne były dość szybkie szkolenia, ale większość studentów samodzielnie, bądź w grupie koleżeńskiej, poradziła sobie z opanowaniem nowych umiejętności, przy czym była to nieco większa grupa – 92% studentów z uczelni niepublicznych i nieco mniejsza, tj. 82,3% z uczelni publicznych. W zakresie organizacji odpowiednich kursów uczelnie publiczne wywiązały się lepiej, gdyż 12,7% studentów deklarowało uczestnictwo w tego typu zajęciach, wobec 4,8% w uczelniach niepublicznych. Jednak w pierwszych miesiącach pandemii to studenci z uczelni niepublicznych lepiej oceniali pomoc w organizacji zajęć zdalnych (42,1% wobec 38,0%), choć w kolejnym semestrze ten trend się odwrócił i już większość studentów z uczelni publicznych dobrze i bardzo dobrze oceniała pomoc w tym zakresie (63,5%), ale także większość studentów z uczelni niepublicznych (60,6%). Natomiast dość niski był poziom wiedzy studentów o możliwościach korzystania ze sprzętu komputerowego w uczelniach, gdyż ponad połowa z nich nie знаła takich rozwiązań, a w przypadku uczelni niepublicznych ponad 40%

studentów w ogóle nie mogło korzystać ze sprzętu komputerowego w uczelni. Uzyskane wyniki skłaniają więc do rekomendacji zwiększenia aktywności uczelni w zakresie organizacji odpowiedniej pomocy technicznej i szkoleniowej dla swoich studentów.

W aspekcie ocen zajęć zdalnych należy podkreślić, że dużą aprobatę dla takich zajęć wykazuje większa część studentów z uczelni niepublicznych – 50,2% wobec 34,2% z uczelni publicznych. Również studenci z uczelni niepublicznych lepiej oceniają zaangażowanie wykładowców w prowadzenie zajęć zdalnych, gdyż ponad połowa z nich uważa, że robią to lepiej w porównaniu z zajęciami w formie tradycyjnej, a w przypadku uczelni publicznych tylko 43,8% jest tego zdania. Z takiego rozkładu ocen można wnioskować, że w uczelniach niepublicznych ta forma zajęć zyskała większą akceptację studentów i pośrednio także nauczycieli akademickich. Z kolei ocena technicznych możliwości uczestniczenia w zajęciach zdalnych nie wykazuje szczególnie dużych różnic pomiędzy studentami uczelni publicznych i niepublicznych, ponieważ prawie 90% z nich (89,3% w pierwszym przypadku i 86,7% w drugim) ocenia posiadany sprzęt komputerowy jako wystarczająco dobry. Podobny poziom ocen dobrych i bardzo dobrych występuje w przypadku oceny warunków domowych do realizacji zajęć zdalnych, przy czym w przypadku uczelni publicznych nieco mniej studentów oceniło je pozytywnie, tj. 88,8% wobec 91,4% w uczelniach publicznych. Przedstawione wyniki wskazują na obraz studentów z województwa wielkopolskiego w dużej części przedkładających tradycyjne formy zajęć nad zdalnymi, ale bardzo dobrze wyposażonych w sprzęt komputerowy i dobre warunki domowe do realizacji tego typu zajęć.

Przez pryzmat behawioralny można analizować uczestnictwo studentów w zajęciach zdalnych – więcej młodych ludzi z uczelni niepublicznych (60,0% wobec 41,3% z publicznych) deklaruje, że w pełnym wymiarze realizuje zajęcia zdalne, natomiast studenci uczelni publicznych częściej angażują się w inne aktywności lub robią sobie przerwy. Pomimo większej deklarowanej wytrwałości studentów z uczelni niepublicznych, to jednak należy zauważyć, że mniej chętnie włączają oni kamery, a nawet o wiele większa część z nich (13,3% wobec 2,4% w uczelniach publicznych) przyznaje, że kamer w ogóle nie posiada. A zatem można skonstatować, że najsilniejsze zróżnicowanie postaw studentów uczelni publicznych i niepublicznych z Wielkopolski przejawia się w aspekcie behawioralnym, co w dalszej kolejności może stanowić przykład zróżnicowanego podejścia młodych ludzi do idei studiowania i korzystania z przekazywanej wiedzy. Takie postawy w aspekcie behawioralnym (tj. łatwe zerwanie kontaktu wzrokowego poprzez wyłączenie kamer) wskazują też na osłabienie relacji pomiędzy studentem – odbiorcą wiedzy a wykładowcą, czyli osłabienie tradycyjnych relacji mistrz-uczeń, bardzo często przywoływanych w odniesieniu do optymalnych warunków studiowania.

Literatura

References

- Akademia Finansów i Biznesu Vistula. (2020). Studia online – dostęp do edukacji nigdy wcześniej nie był tak łatwy. *Dziennik Gazeta Prawna*, 192, dod. Na studia, 8
- Al Lily, A.E., Ismail, A.F., Abunasser, F.M., Alhajhoj Alqahtani, R.H. (2020). Distance education as a response to pandemics: Coronavirus and Arab culture. *Technology in Society*, published online (ahead of print, 2020 Jul 29), 101317. doi:10.1016/j.techsoc.2020.101317
- Bajerski, A. (2009). *Przekształcenia struktury przestrzennej szkolnictwa wyższego w Polsce po 1989 roku*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.

- Jałowiecki, B. (1980). *Człowiek w przestrzeni miasta*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.
- Jurczak, A. (2020). Dualność procesu nauczania w czasie epidemii koronawirusa. *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna*, 81(15), 133–149.
- Klimowicz, M. (2020). *Polskie uczelnie wobec pandemii*. Raport projektu SpołTech. Warszawa: Centrum Cyfrowe Narodowego Instytutu Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. Pozyskano z <https://centrumcyfrowe.pl/spoltech/polskie-uczelnie-w-czasie-pandemii/>
- Kobylarek, A. (2020). Edukacja w czasie zarazy. Przypadek uniwersytetu. *Ogrody Nauk i Sztuk*, 10, 1–13.
- Kocowski, T. (1982). *Potrzeby człowieka, koncepcja systemowa*. Wrocław; Warszawa: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Kortus, B. (1981). Geografia przemysłu i jej aktualne problemy badawcze. *Przegląd Geograficzny*, 53, 285–294.
- Leżański, D., Sobolewska, J. (2020). Z perspektywy studentów. W: *Nauczanie po pandemii. Nowe pytania czy nowe odpowiedzi na stare pytania?* Warszawa: Instytut Problemów Współczesnej Cywilizacji im. Marka Dietricha, 59–64.
- Mazur, J. (2020). *Alma Mater digital. Jak wyzwolić cyfrowy gen nauki w Polsce*. Raport 300RESEARCH. Kraków. Pozyskano z https://impactcee.com/reaction/2020/wp-content/uploads/2020/06/Raport_ALMA_MATER_DIGITAL_02.06.2020..pdf
- Mazur, J. (2021). *Nauczanie zdalne. Oswojenie (nie)znanego. Wpływ pandemii COVID-19 na szkolnictwo wyższe*. Warszawa: DELab UW, Inkubator Uniwersytetu Warszawskiego.
- Misztal, B. (1978). *Socjologia miasta*. Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ.
- Nowosielska, E. (2002). Higher Education and the Urban System. The Case of Poland in the 1990s. *Geographia Polonica*, 75(1), 85–109.
- Otto, P. (2020). Rok akademicki pod znakiem COVID-19. *Dziennik Gazeta Prawna*, 192, dod. Na studia, 1, 7.
- Otto, P., Topoliński, P. (2020). Uczelnia musi stwarzać młodym ludziom możliwości rozwoju. *Dziennik Gazeta Prawna*, 192, dod. Na studia, 2–3.
- Pawlak, J. (2020). Zdalne metody kształcenia podczas pandemii COVID-19 w ocenie wykładów publicznych szkół wyższych miasta Poznania. W: A. Borowiec (red.), *Wybrane problemy nauk o zarządzaniu i jakości*. Radom: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Spatium”, 147–160.
- Rzecznik Praw Pacjenta. (2020). *Zdrowie psychiczne na polskich uczelniach. Raport Rzecznika Praw Pacjenta*. Warszawa.
- Siwińska, B., Łysik, J. (2020). *Internacjonalizacja w czasach pandemii. Wpływ COVID-19 na studentów zagranicznych w Polsce i rekrutację na studia w roku akad. 2020/21*. Raport programu „Study in Poland”, Konferencja Rektorów Akademickich Szkół Polskich, Fundacja Edukacyjna „Perspektywy”, Warszawa. Pozyskano z https://www.krasp.org.pl/resources/upload/Inne_dokumenty_KRASP/Koronawirus-Komunikaty/Raport-umiedzynarodowienie-w-czasie-pandemii-Perspektywy.pdf
- Szczęsny, S. (2020). *Jak COVID-19 wpłynie na studia w roku akademickim 2020/21? Opinia władz uczelni (raport z badania)*. Pozyskano z <https://efekty.pl/jak-covid-19-wplynie-studia-w-2020-roku-opinia-wladz-uczelni-badanie-ankietowe/> (dostęp 29.09.2021).
- Taylor, Z. (1980). O społecznej geografii transportu. *Przegląd Geograficzny*, 52, 41–59.
- Tobolska, A. (1997). Postawy pracowników dużych przedsiębiorstw przemysłowych wobec procesu prywatyzacji. W: *Przyrodnicze i społeczne walory Mazowsza w dobie restrukturyzacji. : XLVI Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Rynia nad Zalewem Zegrzyńskim, 18–21 września 1997 r. : wystąpienia*. Rynia; Warszawa: Wydział Geografii i Studiów Regionalnych. Uniwersytet Warszawski, 235–239.
- Tobolska, A. (2004). *Zmiany własnościowe i organizacyjno-ekonomiczne w wybranych dużych przedsiębiorstwach przemysłowych Poznania w okresie transformacji*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Tobolska, A. (2017). *Strategie przedsiębiorstw międzynarodowych oraz ich oddziaływania w przestrzeni lokalnej i regionalnej (na przykładzie wybranych koncernów przemysłowych w zachodniej Polsce)*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

WeWork (2021). *The Impact of COVID-19 on the University Student Experience*. Pozyskano z <https://www.wework.com/ideas/research-insights/research-studies/the-impact-of-covid-19-on-the-university-student-experience>

Yesner, R. (2020). *The Future of Higher Education. Digital Transformation is Critical to Learner and Institution Success*. IDC White Paper. Pozyskano z https://kennison.name/files/highered/IDC_The_Future_of_Higher_Education.pdf

Zapotoczna, M. (2021). Zdalne umiędzynarodowienie? Mobilność edukacyjna studentów w obliczu zmian. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 40(1), 117–127.

Jan Hauke, dr hab., prof., Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Zakład Studiów Regionalnych i Lokalnych. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół dwóch dziedzin: w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej i badań regionalnych – statystyka i ekonometria przestrzenna oraz ich zastosowania, zróżnicowanie przestrzenne rozwoju społeczno-ekonomicznego i różne jego aspekty; w zakresie matematyki – własności porządków macierzowych i nierówności związanych z macierzami oraz ich zastosowania, własności algebraiczne i statystyczne rozkładów zmiennych losowych oraz metod statystycznych i ich szczególnych zastosowań w różnych naukach.

Jan Hauke, professor, Department of Regional and Local Studies at the Faculty of Human Geography and Planning, Adam Mickiewicz University, Poznań. His research interests focus on two areas: a) in the field of human geography and regional research – spatial statistics and spatial econometrics and its applications, spatial differentiation of socio-economic development and its various aspects; b) in the field of mathematics – properties of matrix orders and inequalities related to matrices and their applications, algebraic and statistical properties of distributions of random variables, statistical methods and their specific applications in various sciences.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7933-123X>

Adres/address:

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Zakład Studiów Regionalnych i Lokalnych
ul. B. Krygowskiego 10
61-680 Poznań, Polska
e-mail: jan.hauke@amu.edu.pl

Emilia Bogacka, dr, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Zakład Geografii Społecznej. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół zagadnień związanych w szczególności z nurtem geografii przestępczości i strachu w różnych skalach przestrzennych w mieście, przede wszystkim w miejscach publicznych takich jak parki czy komunikacja publiczna.

Emilia Bogacka, PhD, is an employee of the Department of Social Geography at the Faculty of Human Geography and Planning, Adam Mickiewicz University, Poznań. Current research focuses on crime and fear in various spatial scales of the city, especially public places such as parks and public transportation system.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8735-0430>

Adres/address:

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Zakład Geografii Społecznej
ul. B. Krygowskiego 10
61-680 Poznań, Polska
e-mail: emilia.bogacka@amu.edu.pl

Anna Tobolska, dr hab., prof., Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Zakład Geografii Społecznej. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół zagadnień związanych z nurtem geografii przemysłu oraz geografii przedsiębiorstw.

Wiele jej publikacji poświęconych jest także problematyce przepływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych oraz oddziaływaniom przedsiębiorstw przemysłowych na różne sfery otoczenia społeczno-gospodarczego, głównie na poziomie lokalnym i regionalnym.

Anna Tobolska, professor, is an employee of the Department of Social Geography at the Faculty of Human Geography and Planning, Adam Mickiewicz University, Poznań. Her research areas focus on issues related to geography of industry and company geography. A number of her publications is also devoted to the issue of the flow of foreign direct investment and the impact of industrial enterprises on various spheres of the socio-economic environment, mainly at the local and regional level.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7410-4465>

Adres/address:

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Zakład Geografii Społecznej
ul. B. Krygowskiego 10
61-680 Poznań, Polska
e-mail: anna.tobolska@amu.edu.pl

Justyna Weltrowska, dr, adiunkt, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Zakład Geografii Społecznej. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół zagadnień związanych z tradycyjnymi i nowoczesnymi usługami bankowymi w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej, nierównościami terytorialnymi w Polsce i na świecie, zróżnicowaniem poziomu i warunków życia, przemianami społecznymi oraz społecznymi aspektami procesu globalizacji. Uczestniczyła w wielu projektach badawczych na rzecz gospodarki, kierując Centrum Analiz Przestrzennych i Społeczno-Ekonomicznych.

Justyna Weltrowska, PhD, assistant professor, is an employee of the Department of Social Geography at the Faculty of Human Geography and Planning, Adam Mickiewicz University, Poznań. Her research interests focus on issues related to traditional and modern banking services in Poland and other European Union countries, territorial inequalities in Poland and in the world, differentiation of life standards and conditions, social changes and social aspects of the globalisation process. She participated in many research projects for the economy, managing the Center for Spatial and Socio-Economic Analyses.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8100-2531>

Adres/address:

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Zakład Geografii Społecznej
ul. B. Krygowskiego 10
61-680 Poznań, Polska
e-mail: justwelt@amu.edu.pl